

---

# ДАНИЦА

СРПСКИ НАРОДНИ  
ИЛУСТРОВАНИ КАЛЕНДАР

за годину

2019

УРЕДНИЦИ

Миодраг Матицки

главни и одговорни уредник

Нада Милошевић-Ђорђевић

ДВАДЕСЕТ ШЕСТА  
ГОДИНА

ВУКОВА ЗАДУЖБИНА  
БЕОГРАД, 2019

---

Ненад Ивановић

## ВУКОВА СОБА НА ИЗЛОЖБИ О СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ

---

(Поводом изложбе „Српска лексикографија од Вука до данас“ у Галерији науке и технике САНУ, 15. VIII – 7. IX 2018, аутори Рајна Драгићевић и Ненад Ивановић)

Савремена српска лексикографија има двовековну историју. Ова историја започиње Вуковим *Српским рјечником* из 1818. У *Рјечнику* из 1818, а затим и у издању из 1852, Вук је спровео темељну језичку и правописну реформу, чиме је народни, говорни језик (испрва само Тршића и околине, а затим и других крајева штокавског говорног подручја) поставио у основу српског књижевног језика. Израђујући *Рјечник*, Вук је уочио и истакао бројне системске одлике српске лексике. Први од српских лексикографа он је дефинисао граматичке, семантичке и творбене принципе на основу којих ће се у савременим речницима обрађивати и испоређивати речи српског језика. Даље, уз Копитареву помоћ Вук је установио и главне етапе у изради модерног речника: прикупљање и систематизацију лексичке грађе, основну лингвистичку обраду сваке речи, као и њену секундарну, појмовно-семантичку обраду (изналажење латинских дефиниција и немачких еквивалената). У овом смислу, упознавање са начином на који је Вук израдио *Рјечник*

---

доводи до знања о поступцима путем којих су, у XIX и XX веку, израђени најзначајнији савремени речници у српској лексикографији: како они општи, тако и дијалекатски, термилошки и др.

Из ових разлога, један од основних циљева изложбе *Српска лексикографија од Вука до данас* био је да прикаже природу лексикографског процеса по коме је израђен *Рјечник* из 1818. и из 1852. године. Историјско-научно тумачење овог процеса води ка разумевању српске лексикографије као филолошке дисциплине и познавању њеног културног одраза у историји европске хуманистике.

**Вукова соба.** Широко временски, просторни и научни обухват Вуковог речничког дела, као и његов значај, наметнуо је потребу ауторима изложбе о српској лексикографији да то дело прикажу у оквиру засебне просторије, која је добила назив „Вукова соба“. Вукова соба служила је као својеврсна „уводна легенда“ у историјски и научни наратив изложбе. У складу са овим, простор Вукове собе је организован према више идејних целина, од којих ћемо у овом тексту представити две основне: 1) Вуков радни амбијент; и 2) израда *Српског рјечника* – грађа и метод.<sup>1</sup> Идејне целине представљамо смером којим су настале на изложби: од расположиве грађе, преко историјске реконструкције, па до реализације у простору Вукове собе.

<sup>1</sup> При осмишљавању Вукове собе и реконструкцији околности које су пратиле израду *Рјечника* аутори изложбе су се служили архивском грађом (из Вукове заоставштине у Архиву САНУ и у Библиотеци САНУ), затим, Вуковим личним предметима (Музеј Вука и Доситеја у Београду) и њиховим детаљним каталошким описима, Вуковом преписком, литературом, као и наменски спроведеним истраживањима.

**Вуков радни амбијент.** У дочаравању Вуковог рада на *Рјечнику* нарочито је важна слика његове радне собе као простора у коме се, сликовито говорећи, родио савремени српски језик. На изглед Вукове радне собе у време настајања *Рјечника* непосредно упућује његова преписка, а посредно и архивска грађа која је остала сачувана иза овог дела.

Иако је замисао о *Српском рјечнику* Вук носио од 1813. године, сам почетак израде овог дела везује се за 1816. годину и Вуков долазак у Беч. Прелазак у сферу западноевропске културе омогућио је Вуку да се измести из улоге скупљача језичке и фолклорне грађе на позицију њеног аналитичара и тумача. У том процесу важну улогу одиграла је промена његовог радног окружења.

О свом радном амбијенту Вук 1816. пише Мушицком из Беча на следећи начин: „Копитар је код мене сваки дан после подне (од 6–9). Пред нама стоје два астала (или *сѝола*; *асѝал* сам код вас у Срему научио) и на њима велики Аделунг у 4 тома, и Шелер у 5 томова латинских и 2 немачка“ (Вук–Мушицком, Беч, 28. нов. 1816).

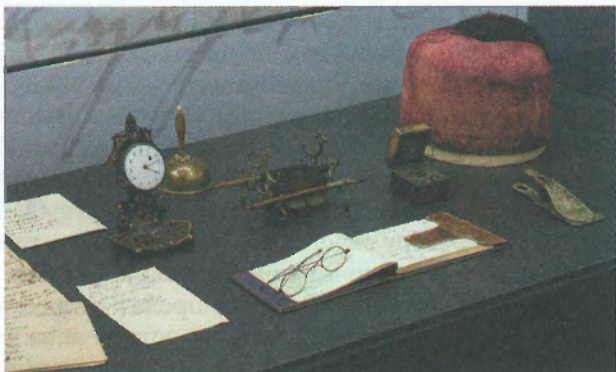
Слика Вукове радне собе у току израде *Рјечника* представља једини опис те врсте у целокупној његовој преписци. Чињеница да Вук Мушицком помиње *два сѝола* наводи на помисао да су на неки начин ови столови непосредно везани за његов лесикографски рад. Какви су то столови могли бити? Природа дела грађе која је остала иза израде *Рјечника* (цедуље једнаког формата организоване по азбучном реду) говори о томе да је један од тих столова могао бити *реѝистѝраѝор*, онижи кабинет са фиокама у које се слажу це-дуље са грађом по азбучном реду или неком дру-

гом систему. Други сто могао је бити *секретер*, овиши биро са приручном полицом за одлагање томова речника које Вук помиње у свом писму. За овим столом се писало, и за њим је *Рјечник* по свој прилици и настао.<sup>1</sup> Поменута два стола имају значајну улогу у европској хуманистичкој традицији XVIII и XIX века. Њихово постојање у радном простору европских хуманиста тог времена (нпр. код Гетеа, чија радна соба је очувана до данас) означава симболички прелаз из алхемичарске „собе чудеса“ у којој се истина рађа у реторти, уз помоћ нејасних ритуала, ка методама рационалног, аналитичког мишљења, класификације и системског, проверљивог рада заснованог на прикупљеној грађи, уз обавезну консултацију литературе. Стога не чуди што су регистратор и секретер чинили саставни део амбијента радне собе многих учених људи Вуковог доба, и што су, својом специфичном наменом, могли привући и његову пажњу на такав начин да их он помене у свом писму.

Будући да је на изложби било потребно представити целокупан развој српске лексикографије, за потпуни приказ Вукове радне собе није било места у малом простору Галерије науке и технике САНУ. Дочарана је површина Вуковог радног стола, са његовим хартијама и личним предметима које је користио у току писања својих дела. Са друге стране, садржај секретера са грађом је развијен на зидовима Вукове собе, чиме посетилац стиче утисак да се налази усред ризнице лексикографског знања.

<sup>1</sup> Сто овог типа чинио је део Вукове радне собе и у каснијем времену. Попис посмртне заоставштине В. С. Караџића помиње високи секретер црне боје.

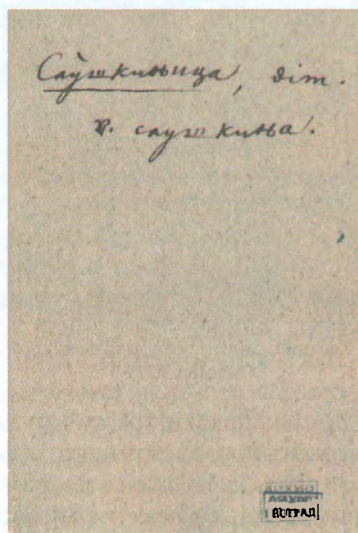
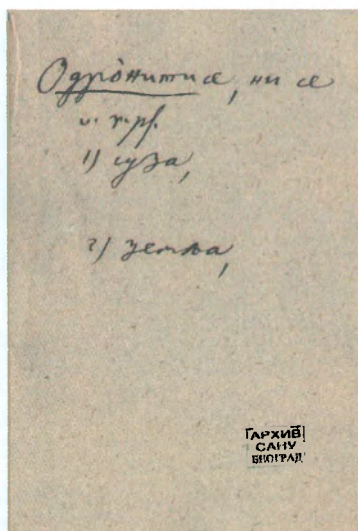




Вукови лични предмети за рад,  
изложба *Српска лексикографија од Вука до данас*

**Израда Српског рјечника. Грађа.** „Ја сам оне ријечи што су наштампане прије (у *Рјечнику* из 1818, прим. аут.) донио амо у глави, пак сам их после писао како сам их се могао опомињати“, истакао је Вук у Предговору *Рјечнику* из 1852. Сачувана архивска грађа из Вукове заоставштине (листови са записаним речима које се јављају у *Рјечнику* из 1818) потврђује овај навод. Речи на тим листовима груписане су према засебним појмовним целинама, нпр.: речи етнографске садржине (*амајлија, вила, вјештица, врач*), називи црквених празника (*Божих, Блајовијесих, Ђурђевдан*) и др. Начин њиховог записивања упућује на закључак да је Вук речи које је у Беч „донио ... у глави“ систематизовао према засебним областима сопственог знања о свету. Овај поступак се, такође, слаже и са констатацијама П. Ивића и Ј. Кашића – да се у језгру *Српског рјечника* из 1818. налази лексички фонд појединца, обogaћен речима преузетим из секундарних извора (из народне поезије, старијих лексикографских дела и др.) и системски попуњен конструисањем свих изведених форми.





Вук Карацић, лексикографске цедуље  
за Српски рјечник, Архив САНУ



**Обрада речи.** О поступцима граматичке обраде и дефинисања речи у *Рјечнику* сведоче лексикографске цедуље (фише), исписане Вуковом руком, које су преостале иза другог издања (1852). У Архиву САНУ се чува стотинак таквих цедуља. Од њих, десет цедуља је нарочито важно јер се на њима, поред записаних речи, среће и лексикографска анализа. Ова анализа упућује на закључак да је Вук у обради речи примењивао одређене поступке засноване на системским правилима о семантичкој и граматичкој природи српског језика.

Навешћемо неке примере. Уз глагол *огронити* се нпр. Вук на цедуљи додаје његову поделу у две значењске тачке: „1) суза, 2) земља,“. Везивање глаголског значења за тип његове рекцијске допуне представља један од важних момената у савременом лексикографском представљању глагола као врсте речи. Или: уз именицу *слушкињица* Вук у анализи додаје: „dim. в. слушкиња“. Увођењем у обраду дефиниције „dim. в. X“, где је „X“ коренска реч, отвара се могућност типске обраде свих именичких деминутива на -ица том дефиницијом (*чизмица*, *ћубица*, *сузица*, *ћубица* и сл.). То је важан системски поступак, којим се у основи признаје да се речи српског језика деле на неизведене (просте) и изведене. Значење изведених речи произилази из начина њихове творбе, а не из њихове појединачне референције.

Вукова тежња ка лексикографском анализи зму у *Рјечнику* присутна је и у дефиницијама других речи на листићима, нпр. код речи *чекркли* тур. порекла Вук ставља ознаку „adj. indecl.“; код придева *бил* (варијанте придева *бео*) додаје ознаку његове ограничене употребе („у песма“), и др.

**Превођење речи.** Познато је да су Вук и Копитар од почетка израде *Рјечника* имали идеју да за речи које у њега улазе дају еквиваленте на два језика. Први језик је латински, као универзални језик европске лексикографије. Дефинисањем леве стране *Рјечника* речима латинског језика обезбеђује се еквиваленција појмова српске духовне и материјалне културе са појмовима европске културе, као и њихово место у универзалној појмовној хијерархији. Стога избор латинског језика за дефинисање речи никада није довођен у питање.

Избор другог језика у *Рјечнику* зависио је од више ствари. За разлику од латинског, Вуку и Копитару био је потребан један живи европски језик чији се фонд речи и значења могао поредити са српским лексичким фондом. Ова веза је остварена путем преводне еквиваленције.<sup>1</sup> Језик чије речи би се испоређивале са српским речима морао је да задовољава више услова, између осталих и да има статус *lingua-e francae*, језика универзалног споразумевања у Европи. Вукова преписка из тог времена показује да је у обзир за ову улогу долазило више језика, међу којима је, готово у последњем тренутку, изабран немачки.

Како су вршени поступци „тумачења“ речи у *Рјечнику*, између Вука као говорника српског језика који готово да није знао стране језике, и Копитара, који је више познавао него што је говорио српски? На то питање одговор је први

<sup>1</sup> Оба поступка: дефинисање речи латинским и њихово еквивалентно испоређивање са немачким језиком, у наслову *Српској рјечника* дефинисана су као „тумачење“. Ови поступци се обично у литератури о *Рјечнику* називају „превођењем“.

скицирао оснивач српске археологије, Михаило Валтровић.

У времену између 1895. и 1900. године у Народном музеју у Београду вршене су припреме за пријем Вукове посмртне заоставштине, коју је чувала његова кћерка и наследница Мина до смрти 1894. године. У склопу тих припрема М. Валтровићу је пало у део да среди Вукову заоставштину, класификује је по врстама и изради њен опис. Године 1899. у штампу је предат рукопис дела *Опис ствари из заоставштине Вука Стеф. Караџића* (изд. 1900), првог стручног каталога Народног музеја у коме су пописани и класификовани Вукови лични предмети.

У овом каталогу, у одељку *Вукове разне домаће ствари*, Валтровић је дао опис „педесет и шест комада ситних, од шимшировине резаних справица, разне врсте“. Ова збирка „справица“ садржи мале дрвене моделе пољопривредних, занатлијских и војних направа (ашов, грабуље, секира, лопата, разне врсте пушака, сабљи и сл.). Дајући квалификацију овакве једне збирке дрвених предмета у Вуковом дому, Валтровић је истакао да они служе „за игру или поуку“, додајући да је већи део „справица“ учвршћен за хартију ради разгледања (односно, ради поуке). На овом Валтровићевом опису могла је настати идеја, коју износи М. Поповић, да је Вук 1816. и 1817. дељао мале дрвене предмете како би Копитару илустровао појмове које је ваљало истумачити речима латинског и немачког језика. Овome у прилог говори и чињеница да се у збирци Вукових „справица“ (која се данас чува у Музеју Вука и Доситеја у Београду) налази више предмета исте врсте (нпр. више ралица различитих облика и намене), што опет одгова-

ра сложенијој дефиницији одговарајућих речи у *Српском рјечнику* (тако је нпр. појам *ралице* у *Рјечнику* подељен у три врсте: 1) *die Art Pflug*, 2) *der Schneepflug*, 3) *die Pflugsterze*).



Предмети од шимшировине из заоставштине  
Вука Караџића, Музеј Вука и Доситеја

Сравњење одштампаног *Рјечника* са историјском грађом која је преостала иза овог дела упућује на закључак да је рад на *Српском рјечнику* у великој мери одражен у архивским материјалима и предметима из Вукове оставине. Иако су неке фазе и етапе у његовој изради (нпр. опримеравање одредница, обрада речи турског порекла и др.) остале материјално непосведочене, сачувана грађа даје нам за право да тврдимо да данас имамо добру представу о томе како је током 1816. и 1817. године израђиван *Српски рјечник*.

Све ово знатно је олакшало и рад на Вуковој соби у оквиру изложбе о српској лексикографији.

У Вуковој соби, историјски и архивски материјал о *Рјечнику* изложен је према целинама које одговарају главним фазама у његовој изради: бележење лексичке грађе по областима знања, граматичко-семантичка обрада речи, и успостављање латинских дефиниција / преводних еквивалената лексике.



Вукова соба, део, изложба  
*Српска лексикографија од Вука до данас*

Представљене идејне целине, заједно са другим целинама које нису описане у овом тексту (Вукова путовања, однос између првог и другог издања *Српског рјечника*, скупљачи лексичке грађе за *Рјечник* из 1852) представљају саставни део мозаика Вукове собе на изложби о српској лексикографији. Оне чине историјски основ велике приче о развоју научне и културне мисли о српским речницима у XIX и XX веку.



## ЛИТЕРАТУРА

Голуб Добрашиновић (прир.). *Библиографија сјиса Вука Караџића*. Београд, 1974.

Рајна Драгићевић, „Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*, Беч, 1818“, у: М. Тешић, Р. Драгићевић и Н. Ивановић (прир.), *Српска лексикографија од Вука до данас, каталој изложбе*, Београд, 2018, 21–33.

Павле Ивић: „О Вуковом Рјечнику из 1818. године“, *Српски рјечник*, Поговор. Београд, 1966, 19–48.

Вук Караџић, *Прејиска, књ. I–XIII*. Београд, 1987–2014.

Јован Кашић, *Трајом Вукове речи*. Нови Сад, 1987.

Миодраг Поповић, *Памћивек: Српски рјечник Вука Сј. Караџића*. Београд, 1983.

Љубомир Стојановић, *Живои и рад Вука Сјефановића Караџића*. Београд, 1924.

\*

S. N. (Михаило Валтровић), *Ојис сјвари из заосјавишијине Вука Сјеф. Караџића*. Београд, 1900.